GENDER OMILINING FRAZEOLOGIK LAKUNALARDA NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Raxmonova Ra'nogul
Qo'qon Universiteti mustaqil izlanuvchisi
ranorahmonova872@gmail.com
https://orcid.org/0009-0009-2341-8219
https://doi.org/10.5281/zenodo.23665177

Annotatsiya. Mazkur tezisda gender omilining frazeologik lakunalarda namoyon bo'lish xususiyatlari ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida lingvokulturologik, qiyosiy hamda semantik jihatdan tahlil qilinadi. Frazeologik lakunalar bir tildagi barqaror ibora yoki paremiologik birlikning boshqa tilda to'liq mazmuniy, obrazli yoki pragmatik muqobilga ega bo'lmasligi bilan tavsiflanadi. Gender omili esa frazeologik birliklarda erkak va ayol obrazlari, oilaviy hamda ijtimoiy rollar, xulq-atvor me'yorlari, baholash mezonlari va madaniy stereotiplar orqali namoyon bo'ladi. Tadqiqotda genderga oid leksik lakunalar, obrazli-semantik nomuvofiqliklar, konnotativ tafovutlar hamda ijtimoiy-madaniy lakunalar ajratib ko'rsatiladi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, gender bilan bog'liq frazeologik lakunalar faqat muayyan iboraning boshqa tilda mavjud emasligi bilan cheklanmaydi, balki uning madaniy mazmuni, baholovchi xususiyati va kommunikativ vazifasining to'liq mos kelmasligida ham namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash, tarjima jarayonidagi nomuvofiqliklarni izohlash va genderga oid til hodisalarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: gender omili, frazeologik lakuna, gender stereotipi, frazeologik birlik, lingvokulturologiya, konnotatsiya, milliy-madaniy xususiyat, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda gender omilini o'rganish til, tafakkur, madaniyat va ijtimoiy tajriba o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Gender tushunchasi biologik jins bilangina cheklanmay, jamiyatda shakllangan erkaklik va ayollik haqidagi tasavvurlar, ijtimoiy rollar, xulq-atvor me'yorlari hamda madaniy kutishlarni ham qamrab oladi. Ushbu tasavvurlar tilning turli sathlarida, ayniqsa, tarixiy tajriba va jamoaviy baholarni mujassamlashtirgan frazeologik birliklar, maqollar va matallarda yaqqol namoyon bo'ladi. Frazeologizmlar orqali jamiyatning erkak va ayolga munosabati, oiladagi mas'uliyat taqsimoti, tashqi ko'rinish, axloq, obro', mustaqillik va ijtimoiy mavqega oid qarashlari ifodalanishi mumkin. G. Ergasheva hamda G. Umrzokova va N. Uralova tadqiqotlarida ingliz va o'zbek tillaridagi genderga oid frazeologik birliklar milliy-madaniy tasavvurlarni o'rganish vositasi sifatida tahlil qilingan.

Frazeologik lakunalar nuqtayi nazaridan gender omilini o'rganishning dolzarbligi shundaki, bir tilda erkak yoki ayol obrazini ifodalovchi ibora boshqa tilda aynan shu obraz, baholash va kommunikativ vazifani birgalikda saqlaydigan barqaror muqobilga ega bo'lmasligi mumkin. Bunda lakuna mutlaq ma'noviy bo'shliqni emas, balki leksik, obrazli, semantik yoki pragmatik darajadagi nomuvofiqlikni ham anglatadi. Masalan, ingliz tilidagi to wear the pants iborasi oilada yoki

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

munosabatlarda qaror qabul qilish va boshqaruv vakolatiga ega bo‘lish ma’nosini ifodalaydi. Uni o‘zbek tiliga oilani boshqarmoq kabi ifoda bilan tarjima qilish mumkin, biroq bunday tarjima asl iboraning kiyim obraziga asoslanganligini va gender bilan bog‘liq tarixiy konnotatsiyalarini to‘liq saqlamaydi. Shu sababli gender omilining frazeologik lakunalarda namoyon bo‘lishini faqat lug‘aviy ekvivalentlar mavjudligi yoki mavjud emasligi asosida emas, balki obraz, baholash, madaniy kontekst va nutqiy vazifani qiyoslash orqali o‘rganish lozim. Mazkur tezisning maqsadi genderga aloqador frazeologik lakunalarning asosiy ko‘rinishlarini aniqlash, ularning ingliz va o‘zbek tillarida namoyon bo‘lish xususiyatlarini yoritish hamda mazkur hodisaning tarjima va madaniyatlararo muloqotdagi ahamiyatini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-chog‘ishtirma, komponent tahlili, semantik tahlil va lingvokulturologik tahlil metodlaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida 2017-yildan keyin nashr etilgan, genderga oid frazeologik birliklar, milliy-madaniy stereotiplar va lakunarlik masalalarini yorituvchi ilmiy tadqiqotlar tanlandi. Tahlil jarayonida gender komponenti ochiq ifodalangan woman, man, wife, husband, mother, father kabi leksik birliklar qatnashgan frazeologizmlar bilan bir qatorda, genderga oid ijtimoiy tasavvurlarni bilvosita ifodalovchi iboralar ham hisobga olindi. Qiyosiy tahlilda birliklarning lug‘aviy ma’nosi, obrazli asosi, konnotativ xususiyatlari, baholash yo‘nalishi va boshqa tildagi frazeologik muqobili aniqlanishiga e’tibor qaratildi. Lakunarlik esa uch mezon asosida baholandi: bevosita frazeologik muqobilning mavjudligi, obraz va konnotatsiyalarning mosligi hamda kommunikativ vazifaning saqlanishi. Ushbu metodologik yondashuv genderga oid frazeologik birliklarning struktur-semantik va lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rgangan H. K. Satimova hamda N. Nasrullayeva kabi mualliflarning tadqiqot yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashadi.

Tadqiqot nazariy-tavsifiy xususiyatga ega bo‘lib, undagi misollar va tasniflar keng ko‘lamli korpus yoki statistik eksperiment natijasi sifatida talqin qilinmaydi.

Natijalar

Tahlil gender omilining frazeologik lakunalarda namoyon bo‘lishini to‘rtta asosiy yo‘nalishda izohlash imkonini beradi. Birinchisi, leksik-frazeologik lakunalar bo‘lib, ularda bir tildagi genderga oid iboraning boshqa tilda aynan shu mazmun va madaniy vazifani bajaradigan barqaror frazeologik muqobili mavjud bo‘lmaydi. Bunday vaziyatda ma’no izohli birikma yoki erkin sintaktik konstruksiya orqali ifodalanadi. H. K. Satimova o‘z tadqiqotida o‘zbek tilidagi “Ona bilan bola — gul bilan lola” maqolining ingliz tilida bevosita muqobilini topmaganini qayd etadi. Ushbu misolda ona va farzand munosabati gul va lola obrazlari orqali ifodalangan bo‘lib, uning mazmunini ingliz tilida tushuntirish mumkin, biroq ayni obraz va tuzilishni saqlaydigan muqobilni tanlash alohida muammoni yuzaga keltiradi. Bu holatni mutlaq tarjima qilib bo‘lmaydigan birlik emas, balki tadqiqotda qayd etilgan obrazli-frazeologik lakuna sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Ikkinchisi, obrazli-semantik lakunalar bo‘lib, ularda ikki tildagi iboralar bir xil yoki yaqin vaziyatni ifodalasa-da, turlicha metaforik obrazlarga asoslanadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “Ayol uy qo‘rg‘oni” iborasi ayolning oila barqarorligini ta’minlovchi o‘rnini qo‘rg‘on obrazi orqali ko‘rsatsa, ingliz tilidagi a woman keeps the home fires burning ifodasi oilaviy hayot davomiyligini o‘choq olovi obrazi bilan bog‘laydi. Bunday birliklar mazmun va vazifa jihatidan yaqin bo‘lishi mumkin, ammo obrazlarning farqlanishi to‘liq frazeologik muvofiqlikni cheklaydi. Turdieva va Raximbekova (2025) ingliz va o‘zbek frazeologiyasida ayolning oiladagi mavqei, mehnati va ijtimoiy roli turli obrazlar vositasida ifodalanishini ko‘rsatadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Uchinchisi, semantik-baholovchi lakunalar bo‘lib, ularda muqobil iboralar tashqi tomondan yaqin ma’noni ifodalasa ham, gender bilan bog‘liq ijobiy yoki salbiy baholash darajasi bilan farqlanadi. Satimova (2023) ingliz tilidagi be on the shelf, an old cat va mutton dressed as lamb kabi ifodalarda turmush qurmagan yoki yoshi katta ayolga nisbatan salbiy baholash va stereotipik munosabat namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Ushbu birliklarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda faqat lug‘aviy ma’noni emas, balki ularning kamsituvchi, kinoyali yoki eskirgan uslubiy bo‘yog‘ini ham hisobga olish zarur. Agar tarjimada ushbu baholovchi xususiyat yo‘qolsa yoki kuchayib ketsa, kommunikativ mazmun to‘liq saqlanmaydi. Demak, genderga oid lakuna ayrim hollarda muqobilning umuman yo‘qligida emas, balki ikki tilda o‘xshash mazmunning turli baholovchi kuch bilan ifodalanishida namoyon bo‘ladi. To‘rtinchisi, ijtimoiy-madaniy lakunalar bo‘lib, ular qarindoshlik munosabatlari, oilaviy mas’uliyat, nikoh, onalik va otalik kabi tushunchalarning frazeologik tizimlarda turlicha ifodalanishi bilan bog‘liq. Masalan, “Erkak bosh, xotin bo‘yin” maqoli oiladagi yetakchilik va bilvosita ta’sir munosabatini tana qismlari obrazi orqali ifodalaydi. Ingliz tilida ushbu mazmunni anglatadigan o‘xshash ifoda ham uchrashi mumkin, shu sababli bu misol to‘liq lakunadan ko‘ra qisman ekvivalentlikni ko‘rsatadi. Satimova (2023) hamda Ergasheva, Alimov va Mamurova (2021) tadqiqotlari erkak va ayol obrazlarining oilaviy rollar, ijtimoiy mavqe hamda madaniy baholar bilan bog‘liq holda shakllanishini yoritadi.

Muhokama

Natijalar gender omilining frazeologik lakunalarda namoyon bo‘lishi til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlar bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Frazeologik birliklar tarixiy va ijtimoiy tajribaning tilga singgan shakllari bo‘lgani sababli ular jamiyatda erkaklik va ayollik bilan bog‘langan kutilmalarni saqlashi, qayta ifodalashi yoki zamonaviy nutqda qayta talqin qilishi mumkin. Shu bilan birga, muayyan frazeologizmda gender stereotipining mavjudligi barcha so‘zlovchilar ushbu qarashni ma’qullaydi yoki amalda unga muvofiq yashaydi degani emas. Frazeologik lakunalar tahlilida tarixiy iboralar, hozirgi faol qo‘llanishdagi birliklar va eskirgan yoki kamsituvchi ifodalar farqlanishi lozim. Genderga oid lakunalarni aniqlashda bir tilda uchraydigan iboraning boshqa tilda topilmasligi ham ehtiyotkorlik bilan talqin qilinadi: bu holat mavjud muqobilning yo‘qligidan, tasniflangan materialning cheklanganligidan yoki ayni mazmunning boshqa grammatik va leksik shaklda ifodalanishidan kelib chiqishi mumkin. Lakunarlik nazariyasiga bag‘ishlangan zamonaviy tadqiqotlarda ham bunday tafovutlarni izohli ifodalash, kontekstual tahlil va madaniy omillarni hisobga olish muhimligi ta’kidlanadi (Suyunov va boshq., 2024).

Genderga oid frazeologik lakunalarni o‘rganishning amaliy ahamiyati tarjimashunoslik, ikki tilli frazeologik lug‘atlar tuzish va chet tilini o‘qitishda namoyon bo‘ladi. Tarjimada dastlab iboraning mazmuni va nutqiy vazifasi aniqlanib, so‘ng to‘liq frazeologik ekvivalent, qisman muqobil yoki izohli ifoda tanlanishi kerak. Genderga oid baholash xususiyatlari mavjud bo‘lgan birliklarda uslubiy belgi — masalan, eskirgan, kinoyali yoki kamsituvchi — lug‘at izohida ko‘rsatilishi maqsadga muvofiq. Til o‘rgatishda esa bunday birliklarni faqat yodlash emas, balki ularning obrazli asosi, tarixiy mazmuni va zamonaviy nutqdagi qo‘llanishini tahlil qilish o‘quvchilarning madaniyatlararo kompetensiyasini oshiradi. Mazkur tezisning cheklovi tahlilning nazariy va misollarga asoslanganligi bilan bog‘liq; shu sababli ajratilgan lakuna turlarining miqdori yoki qaysi tilda gender stereotiplari ko‘proq ekanligi haqida statistik xulosa chiqarilmaydi. Kelgusida ingliz va o‘zbek tillarining frazeologik lug‘atlari hamda parallel korpuslari asosida olib boriladigan tadqiqotlar genderga oid lakunalarning chastotasi, baholovchi xususiyatlari va tarjimada qo‘llaniladigan strategiyalarni aniqroq belgilash imkonini beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, gender omili frazeologik lakunalarda leksik-frazeologik nomuvofiqlik, obrazli-semantik tafovut, baholovchi konnotatsiyalarning farqlanishi va ijtimoiy-madaniy mazmundagi o'ziga xosliklar orqali namoyon bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi genderga oid frazeologik birliklar erkak va ayol obrazlari, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy rollar va madaniy qadriyatlarni turli shakllarda ifodalashi mumkin. Biroq har qanday farqni mutlaq lakuna deb hisoblash ilmiy jihatdan to'g'ri emas: ayrim hollarda bevosita muqobil mavjud bo'lmasa-da, mazmunni izohli tarjima yoki funksional ekvivalent orqali yetkazish mumkin. Shuning uchun genderga oid frazeologik lakunalarni o'rganishda iboraning semantik mazmuni, obrazli asosi, baholovchi xususiyati, tarixiy-madaniy konteksti va nutqiy vazifasini birgalikda tahlil qilish zarur. Ushbu yondashuv frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash, tarjimada genderga oid mazmunni to'g'ri ifodalash va tillararo muloqotda yuzaga keladigan tushunmovchiliklarni kamaytirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ergasheva, G. (2021). Conceptual gender analysis of gender marked phraseological units and proverbs in the Uzbek language. Philology Matters, 37(2), 84–106. https://doi.org/10.36078/987654495
2. Ergasheva, G. I., Alimov, T. A., & Mamurova, M. J. (2021). Gender concepts in the phraseological world picture of the English and Uzbek languages. Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 12(13), 4035–4044. https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i13.9376
3. Umrzokova, G., & Uralova, N. (2022). Approach to the study of national-cultural characteristics of gender stereotypes in the English and Uzbek phraseological units. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 15, 55–58. https://geniusjournals.org/index.php/ejhss/article/view/2926
4. Satimova, H. K. (2023). The differences of gender indicative phraseology and proverbs of English and Uzbek languages. Journal of Advanced Zoology, 44(S-6), 1743–1746. https://doi.org/10.17762/jaz.v44iS6.2611
5. Suyunov, B., Saidov, U., Gulyamova, K., & Mukhtarova, S. (2024). Linguistic and cultural features of lacunar units. The Bioscan, 19(Supplement 2), 362–365. https://doi.org/10.63001/tbs.2024.v19.i02.S2.pp362-365
6. Turdieva, M. I., & Raximbekova, H. B. (2025). Phraseological units in Uzbek and English: Reflections of women's roles in society. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, 5(9), 198–202. https://www.oriens.uz/en/journal/article/phraseological-units-in-uzbek-and-english-reflections-of-womens-roles-in-society/

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.